

Normen voor goed Nederlands in Noord en Zuid

door

Katrien DEYGERS

1. WAT IS GOED NEDERLANDS ?

De vraag of iets 'goed Nederlands' is, houdt Vlamingen doorgaans veel sterker bezig dan Nederlanders¹. Een Vlaming werd/wordt er tijdens zijn schooltijd geregeld mee geconfronteerd dat hij een Vlaamse versie van het Nederlands spreekt, en dat die niet altijd overeenstemt met het A.N. of het Nederlands van het Noorden. Dat heeft in vele gevallen taalonzekerheid tot gevolg. Door die onzekerheid stelt een Vlaming zich veel vaker dan een Nederlander vragen bij zijn taal en heeft hij ook behoefte aan een houvast. Een Nederlander daarentegen spreekt gewoon Nederlands, en hij staat er niet bij stil dat er zoiets als 'goed Nederlands' of 'slecht Nederlands' zou kunnen bestaan. Het verschil wordt bijvoorbeeld duidelijk wanneer via enquêtes² gepeild wordt naar het effectieve taalgebruik en naar taalattitudes. In dergelijke onderzoeken blijken Vlamingen vaak hun eigen taalgedrag af te keuren. Een Nederlander doet dat niet. Als hij een woord hoort – ook al is dat voor de eerste keer – en hij begrijpt het, dan is dat wat hem betreft een goed Nederlands woord. Uit dezelfde enquête blijkt dat semantische doorzichtigheid voor Nederlanders het belangrijkste argument is om een woord goed- of juist af te keuren.

Ook van het verschil tussen het Nederlands in Noord en Zuid ligt de Nederlander niet wakker. Hij vindt die verschillen wel 'leuk',

1. Ik bedoel hier het typisch Vlaamse gevoel dat klassiek als de 'taalonzekerheid van de Vlamingen' omschreven wordt. Het is een soort automatische zelfcensuur op elke taaluiting in het A.N., een constante twijfel of de gekozen vorm of het gekozen woord 'goed Nederlands' is. Het ironische gevolg daarvan is dat Vlamingen vaak kiezen voor exogene, onnatuurlijke vormen en dat ze hun taal daardoor juist slechter in plaats van beter maken. Een dergelijke taalonzekerheid is Nederlanders bij mijn weten vreemd.

2. Voor mijn eindverhandeling (Deygers, 1996) heb ik een enquête gehouden bij 200 Vlamingen en 100 Nederlanders. Ze moesten voor 200 'Vlaamse' woorden en woordverbindingen zeggen of ze die kenden, zelf gebruikten en 'goed Nederlands' vonden.

Voor dit artikel zal ik voorbeelden putten uit de resultaten van die enquête en van een recent (en gedifferentieerder) onderzoek (Deygers, 1999). Dat kadert in een grootscheeps VNC-project over lexicale convergentie en divergentie in Vlaanderen en Nederland. Ik ben daar via het Instituut voor Nederlandse Lexicologie (Leiden) mee verbonden.

interessant soms, maar ze zijn niet zijn probleem. Toen ik voor mijn enquêtes op zoek ging naar informanten kon ik het verschil duidelijk merken. Nederlanders vinden het prettig om mee te werken. Ze vinden het een grappig onderwerp, moeten lachen om sommige woorden en zeker om de uitdrukkingen, maar ze voelen zich niet bedreigd. In het slechtste geval maken ze een (flauw) neerbuigend grapje over de Vlamingen en hun taal. Vlamingen voelen zich aangevallen. Ze hebben het gevoel dat ze betrappt zullen worden op taalfouten, dat ze bij een vergelijking met Nederlanders slecht zullen scoren. Ze kunnen maar moeilijk geloven dat het om een objectief onderzoek gaat waarbij wel verschillen maar geen 'goeden en slechten' gezocht worden. Ze voelen zich soms zelfs beledigd.

Walter Haeseryn zegt:

Hiermee zijn we aanbeland bij een taalnorkwestie die de gemoederen van al heel wat Vlamingen - niet van Nederlanders, want het is niet hun probleem - in beroering gebracht heeft en nog velen zal bezighouden, nl. de richting die de standaardtaal in Vlaanderen uitgaat of zou moeten uitgaan. Moet Vlaanderen zich op taalgebied aanpassen aan Nederland (en zo ja, hoever moet het hierin gaan) of kan er sprake zijn van eenheid in verscheidenheid (twee, eventueel nauw verwante, standaarden binnen één taalgebied)? Anders gezegd, geeft het Noorden de toon aan of niet? Kortom, wat is dé norm van hét Nederlands? (Haeseryn, 1987: 14-15)

2. NORMERING IN TAAL

We mogen aannemen dat iemand goed Nederlands spreekt of schrijft als hij zich houdt aan de heersende taalnormen. Maar wat zijn eigenlijk normen? Waar komen ze vandaan? Zijn ze noodzakelijk en kunnen er verschillende naast elkaar bestaan? Welke normen zijn er en wie bepaalt dat?

Volgens Walter Haeseryn zijn normen (zowel taalnormen als andere) *aan verandering onderhevige impliciete of expliciete regelingen of regels met een dwingende kracht, die zowel met het oog op het praktische effect als wat het symbolische belang betreft, bindend zijn voor een bepaald aantal mensen met betrekking tot een bepaalde situatie* (Haeseryn, 1987: 9-10).

Dat normen aan verandering onderhevig zijn, mag blijken uit het feit dat taal verandert. Toch is Renate Bartsch het daar niet helemaal mee eens. Volgens haar bestaan er zowel veranderbare als onveranderbare normen:

Es gibt veränderbare und nicht veränderbare Normen. Die nichtveränderbaren, also notwendigen Normen werden 'Prinzipien' genannt. Prinzipien sind insofern unumgänglich, als daß man keine Wahl hat, d.h. keine Alternativen. (Bartsch, 1985: 186)

Het duidelijkste voorbeeld van een principe – een onveranderbare norm dus – noemt ze het rationaliteitsprincipe. Handelen moet doelgericht en adequaat zijn. Aangezien dit principe – eigenlijk een maxime van Grice – in de pragmatiek thuishoort, wil ik het hier buiten beschouwing laten.

Regels kunnen zowel impliciet als expliciet zijn, maar een cultuurtaal en officiële taal als het Nederlands kan niet zonder een minimum aan expliciete regels. De bedoeling van een norm is dat iedereen die zich eraan houdt zich verstaanbaar moet kunnen uitdrukken en elke andere talige uitdrukking – zolang die ook aan de normen voldoet – moet kunnen begrijpen. Iemand kan zich met een groep identificeren door zich aan de normen te houden, of hij kan er zich juist tegen afzetten door bewust andere normen te hanteren. Dat is een gevolg van de symbolische functie van normen.

Normen zijn regels met een dwingende kracht. Daarin zit meteen ook het grootste verschil tussen normen en regels. Volgens Renate Bartsch zit de normatieve kracht van normen in aspecten als kritiek, correctie en sanctie. Ze delen die aspecten met voorschriften, verordeningen en bevelen. Bij bevelen e.d. bestaat er een duidelijke scheiding tussen de personen of instellingen die ze uitvaardigen en diegenen die zich eraan horen te onderwerpen. Meestal kunnen we spreken van eenrichtingsverkeer en dienen de autoriteiten zich zelf niet aan de voorschriften te houden. Bij een norm daarentegen identificeert het normsobject zich met de normautoriteit. Het normsobject heeft de norm aanvaard als leidraad voor zijn eigen handelen en ook de autoriteiten handelen volgens dezelfde normen. Voorschriften en bevelen worden volgens Raz meestal alleen dan opgevolgd, als het niet-opvolgen gesanctioneerd wordt (vrij naar: Bartsch, R., 1985: 84). Een norm daarentegen wordt gezien als de leidraad van het handelen. Wie volgens een norm handelt, doet dat niet om sancties te vermijden, en houdt er dan ook niet mee op als de dreiging van een (eventuele) sanctie wegvalt.

Bartsch noemt als verschillende gebieden van de taal waarop normen kunnen werken, de uitspraak, het lexicon, de syntaxis, tekstuele aspecten en pragmatiek.

Taalgebruikers zijn zich doorgaans het meest bewust van verschillen op uitspraak- of woordenschatgebied. Syntaxis, deiktische en andere verbindingen en pragmatische regels worden veelal onbewust in het hoofd van de spreker/schrijver toegepast.

Voor mijn onderzoek rond lexicale convergentie of divergentie in Noord en Zuid is het interessant na te gaan welke normen mensen gebruiken. Als er een duidelijke convergentie zichtbaar is, dan mogen we (voor dat gebied of voor dat woordveld) aannemen dat eenzelfde normensysteem zowel in Noord als Zuid de taal bepaalt. Is er echter geen convergentie, of zelfs divergentie, dan zijn er mogelijk twee verschillende en naast elkaar bestaande normen: een noordelijke en een zuidelijke.

3. ZEVEN NORMEN

In 'Onze Taal. Zestig jaar strijd en liefde voor het Nederlands' onderscheiden Jaap De Jong en Peter Burger zeven verschillende mogelijke normen. Ik pas ze hier toe op de Zuid-Nederlandse woordenschat en de discussies daaromtrent.

3.1. *De historische norm*

Volgens de historische norm geeft de traditie de doorslag. Een woord met oude rechten mag blijven. De Jong en Burger wijzen er meteen op dat deze norm niet consequent toegepast kan worden. Hoe ver moet men teruggaan in de taalgeschiedenis om de oudste vorm te vinden? De historische norm kan ook in conflict komen met het feit dat talen zich voortdurend ontwikkelen. Daar wringt ook wat het Belgische Nederlands betreft het schoentje. Als de historische norm regeert, kan er geen sprake zijn van convergentie of divergentie, aangezien dat geen statische maar dynamische begrippen zijn. Als de traditie uiteindelijk de doorslag geeft, dan kunnen woorden wel veranderen in de hoofden en de taal van sprekers, maar die aanpassingen worden niet doorgevoerd in de taalnormen. Wat nieuw is, is dan ontegensprekelijk fout.

En toch zien we dat normen verschuiven. Jarenlang werd een kruistocht gehouden tegen het gebruik van *meerdere* in de betekenis 'verschillende, verscheidene'. Uit de lemmata van 'Correct Taalgebruik' (Penninckx & Buyse) en 'Taalwijzer' (Cockx) blijkt dat *meerdere* een twijfelgeval geworden is. Was het vroeger zonder meer fout, nu is dat niet meer zo duidelijk. Is het nog net niet goed of al net wel goed?

In de betekenis van *verschillende, verscheidene, tal van, meer dan één* wordt *meerdere* soms nog afgekeurd, maar het is wel zeer algemeen. (Penninckx & Buyse, 1997: 124)

Na *een aantal mensen* moest vroeger een werkwoord in het enkelvoud volgen, maar volgens de nieuwe Algemene Nederlandse Spraakkunst kan en mag het ook in het meervoud.

Is zowel het enkelvoudige als het meervoudige substantief op te vatten als kern van de constituent, dan kan de persoonsvorm in het enkelvoud en in het meervoud staan. Deze mogelijkheid doet zich vrijwel alleen voor als het enkelvoudige substantief voorafgegaan wordt door het onbepaalde lidwoord *een*. (Haeseryn e.a., 1997: 1147)

Hoewel de twee versies dus al formeel goedgekeurd worden, kan er toch uit verschillende hoeken nog protest komen. Daarom waarschuwt de ANS de taalgebruikers:

Hoewel zinnen met een meervoudige persoonsvorm (...) in de praktijk vaak voorkomen en er ook geen bezwaar tegen gemaakt hoeft te worden, zijn ze voor sommige taalgebruikers (eerder voor ouderen dan voor jongeren en eerder in Nederland dan in België) niet aanvaardbaar. (Haeseryn e.a., 1997: 1148)

Normen doen zich niet alleen voor op het gebied van de grammatica en het lexicon. Wat de uitspraak betreft, schrijft Van Gestel (toenmalig pseudoniem van P.C. Paardekooper) in 1949:

Nee: iemand die "op z'n beinen loupt" praat zuiver dialect. Maar het is niet in elk geval mogelijk om een scherpe grens te trekken. Nu geef ik u direct toe, dat de taal van sommige kinderen en ook ouderen, die u in Radio Hilversum soms te beluisteren krijgt, zuiver dialect is. U merkt ook dat ze geen *z* of *v* kunnen spreken: "as se de trap op loupe, sijn se boufe four dat u het weit". (Van Gestel, 1949: X)

En we hoeven niet eens zo ver terug te gaan. Tot in 1972 bleef Paardekooper (nu onder zijn echte naam) in zijn ABN-Gids dezelfde tekst herhalen. Op 30 jaar tijd is veel veranderd. In Nederland is er in de anlaut een duidelijke evolutie merkbaar van *z* naar *s* en van *v* naar *f*. Deze 'nieuwe' uitspraak is nog niet overal ingeburgerd en ze wordt nog niet algemeen aanvaard, maar het is bijvoorbeeld wel tekenend dat we ze horen bij NOS-nieuwslezers die algemeen gerespecteerd worden voor hun goede uitspraak. Men zal hun in geen geval het gebruik van substandaardtaal³ toeschrijven.

3. Met substandaardtaal bedoelen we een taalvorm tussen de standaardtaal en het dialect. Intentioneel leunt die dichter aan bij de standaardtaal, doordat ze in Vlaanderen een bovenregionaal statuut verworven heeft. Dikwijls zijn de sprekers van de substandaardtaal niet in staat het 'hoogste niveau' te bereiken. In sommige gevallen wordt ze bewust gehanteerd om zich af te zetten tegen de standaardtalige norm.

3.2. De autoriteitsnorm

'Taalgebruikers moeten voor antwoorden op de vraag 'goed of fout?' afgaan op de mening van gezaghebbende sprekers, schrijvers en naslagwerken', aldus Onze Taal (De Jong & Burger, 1991: 78). De grote vraag bij een oplossing als deze is natuurlijk wie we als gezaghebbende sprekers of schrijvers mogen beschouwen. Kunnen dat zowel Vlamingen als Nederlanders zijn, of worden de Vlamingen a priori uitgesloten? Over problematische gevallen – en voor andere hebben we geen deskundige mening nodig – zijn gezaghebbende Vlamingen het vaak oneens. Kiezen we als gezaghebbende autoriteit een unionist die consequent Vlaamse woorden zal vermijden of kiezen we iemand als Kas Deprez, die ze niet alleen goedkeurt, maar ook nog zelf gebruikt? We kunnen ze niet allebei volgen voor eenzelfde probleem, want dat zal in de meeste gevallen geen oplossing maar alleen eindeloze discussies opleveren. Naast de vele Zuid-Nederlandse discussies bestaat er ook in Nederland over bepaalde kwesties onenigheid.

Behalve personen kunnen ook boeken (naslagwerken) als autoriteit gelden. Het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal van Van Dale noemt zichzelf in de eerste plaats een descriptief woordenboek, maar legt zich neer bij zijn prescriptieve rol.

Een woordenboek is een spiegel van de samenleving. De lexicograaf mag in het opnemen van woorden, betekenissen en dergelijke niet bevoogdend of normatief zijn. (...) In die zin is de Grote Van Dale zuiver beschrijvend, descriptief. Hij legt vast wat gangbaar is.

(...) De gebruiker wil niet alleen weten hoe hij een woord moet spellen, wat de betekenis ervan is en wat zijn verbindingsmogelijkheden zijn, maar ook of een woord als een germanisme wordt beschouwd en of het archaisch, informeel, volkstalig of vulgair is. Omdat de Grote Van Dale ook een antwoord wil geven op dergelijke vragen, vervult hij eveneens een normatieve functie. (Geerts, G. & Heestermans, H., 1992: XIV)

Vooraf voor mensen die geen taalkundige achtergrond hebben, is het moeilijk te bepalen welke autoriteit ze het best volgen. En toch zijn het net die mensen die het meeste behoefte hebben aan een houvast. Een voorbeeld van een lang aanslepend probleem is het gebruik van het voegwoord *als* of *dan* na een comparatief, *groter als* of *groter dan*. P.C. Paardekooper is daar zeer formeel in:

Na een vergrotende trap verdient *als* de voorkeur; dat vermijdt het foute *even groot dan*. (Paardekooper, 1996: 118)

Hij stelt dus voor *dan* als voegwoord in trappen van vergelijking helemaal te schrappen. In zijn ogen zijn *groter als* en *groter dan* allebei correct, maar door alleen het eerste te gebruiken, vermijd je *even groot dan*, wat niet aanvaard wordt.

De Algemene Nederlandse Spraakkunst – het grammaticale naslagwerk bij uitstek – is het daar niet mee eens:

Om de ongelijkheid van twee elementen aan te duiden na de vergroterende trap van een adjectief of bijwoord of na de woorden *ander* en *anders*, alsmede in de betekenis ‘behalve’ na ontkenkende woorden als *niemand*, *niets*, worden de voegwoorden *dan* en *als* gebruikt. Ze kunnen constituenten en bijzinnen inleiden. In geschreven taal komt meestal *dan* voor; het heeft in ieder geval de voorkeur als herhaling van *als* erdoor voorkomen wordt.

(...) Het voegwoord *als* is in deze functie niet voor alle taalgebruikers aanvaardbaar. Voor velen is *dan* zelfs een sjibbolet voor correct Nederlands. Wie moeilijkheden op dit gebied wil vermijden, kan zich daarom beter van het gebruik van ongelijkheid-aanduidend *als* - waar op zichzelf beschouwd geen enkel bezwaar tegen bestaat - onthouden. (Haeseryn, 1997: 571-572)

Wie meer rond dit onderwerp leest, weet dat Paardekooper sinds jaar en dag een promotor van *als* na een comparatief is. Maar heel veel mensen die Paardekooper als naslagwerk gebruiken bij het schrijven van een tekst, weten dat doorgaans niet. Zij menen dus op zeker te spelen door een autoriteit te volgen, maar beseffen niet dat Paardekooper de enige pro-als-autoriteit is, en dat vele andere gezaghebbende taalkundigen zich juist storen aan het gebruik van *als* na een comparatief.

3.3. De logische norm

‘Taal moet logisch zijn; wat niet logisch is, is dus slechte taal.’ (De Jong & Burger, 1991: 79)

Op basis van deze eis tot logisch taalgebruik worden bijvoorbeeld dubbele ontkenningen afgewezen (‘ik eet nooit geen brood’).

Ook andere ‘foute’ woorden of constructies blijken bij nader inzien onlogisch. *Hij was de enigste die wou helpen*. *Enig* is al alleen, iets kan niet nog ‘allener’ worden. Een constructie als *de twee laatste hoofdstukken van het boek* is eveneens vreemd. Op een totaal van 20 hoofdstukken zijn nummer 19 en 20 wel de *laatste twee*, maar niet de *twee laatste*. Aangezien er maar één het laatste kan zijn, komt deze uitdrukking niet met de werkelijkheid overeen. Ook de samenstellingen *allereerste* en *allerlaatste* zijn dus zinloos. Je kan niet ‘eerster’ dan de eerste zijn.

Als de logische norm doorgetrokken wordt, zullen we veel moeten veranderen. Taal is nu eenmaal niet (altijd) een logisch proces geweest. In het woordpaar *luchtbed/luchtmatras* lijkt de Vlaamse, en niet de Algemeen Nederlandse de meest logische samenstelling te zijn. Moeten Vlamingen in een geval als dit de Noord-Nederlandse versie overnemen ten koste van hun logischere alternatief?

Jan Renkema wijst erop dat 'taalgebruik zich niet laat dwingen in een keurslijf van de logica'. Met quasi-logica of het letterlijk opnemen van woorden scheppen we gemakkelijker misverstanden dan dat we er vragen zouden mee beantwoorden.

Een doordacht woordgebruik is zeer aanbevelenswaardig. Maar hoed u voor quasi-logica. (...) Gebruikt u het woord *overhemd* ook als u er geen hemd onder draagt? Volstrekt onlogisch. Logisch geredeneerd is er geen hoop meer voor mensen die *hopeloos op elkaar verliefd* zijn en zeggen dat ze elkaar *vreselijk* aardig vinden. Wanneer we de betekenis van *onguur* als logisch uitgangspunt nemen, is het prachtig herfstweer op een *gure* najaarsdag. (...) Er zijn critici die *stoplicht* willen vervangen door *verkeerslicht* omdat zo'n licht niet altijd op rood staat, en die *nummerbord* willen vervangen door *kentekenplaat* omdat er ook letters op staan. (...) Als we zo doorgaan, moeten in de volgende uitdrukkingen de geursiveerde woorden worden geschrapt: Hij maakte haar uit voor alles wat *mooi en* lelijk is. Je moet dat woord niet *te pas en* te onpas gebruiken. Ik heb overal *en nergens* gezocht. Soortgelijke opmerkingen zijn te maken over een luie stoel, een lopend ontbijt, een staande receptie en een enigste zoon die lijdt aan de vallende ziekte. Als we taalgebruik bekijken vanuit dit quasi-logisch standpunt, krijgen we redeneringen waarover we ons *ziek* kunnen lachen of waaraan we ons *dood* kunnen ergeren. Toch blijven we gezond, omdat taalgebruik en logisch redeneren weinig met elkaar te maken hebben. (Renkema, 1995: 220)

3.4. De statistische norm

'Taal is het bezit van iedereen. Dus zodra iedereen dezelfde fout maakt, is het geen fout meer; de meeste stemmen gelden. Deze norm, de statistische of gebruiksnorm, staat lijnrecht tegenover die van de autoriteit, die sommige stemmen zwaarder laat wegen dan andere.' (De Jong & Burger, 1991: 79)

Het probleem is dat er geen cijfermatige oplossing bestaat om tot een norm te komen. Woordenboeken baseren zich op corpora, op teksten van allerlei taalgebruikers dus. Een nieuw woord wordt opgenomen als het geregeld gebruikt wordt. In theorie zijn de meeste woordenboeken dus descriptief, maar toch worden ze dikwijls prescriptief gebruikt. Het woordenboek wordt dan zelf een autoriteit. De

ideale situatie waarbij woordenboeken worden samengesteld op basis van reëel taalgebruik en ook consequent worden aangepast als de taalsituatie verandert, bestaat niet. Woordenboeken nemen niet onmiddellijk nieuwe woorden op, de woorden moeten eerst hun waarde bewijzen door in de loop van verschillende jaren geregeld op te duiken. Wat dat betreft is het experiment van het kinderprogramma 'Voeten Vegen' (Radio 2) op woensdag 18 februari 1998 heel interessant. Kinderen bedachten zelf een woord met bijhorende betekenis, en verschillende mediafiguren, kranten en tijdschriften⁴ hebben hun medewerking beloofd. De uiteindelijke bedoeling is het woord in de volgende druk van 'Van Dale' te krijgen. Het gaat hier om 'lulleriken' en het betekent 'bewust moeilijke woorden gebruiken om zo onkunde te verbergen'. Meestal kunnen we het proces vanaf het ontstaan van een woord over de uitbreiding van het gebruik tot de opname in woordenboeken niet zo van nabij, en zeker niet zo van in het begin volgen. Op een paar uitzonderingen na (bv. *bovenbazen* uit 'Heer Bommel en de bovenbazen' van Maarten Toonder, 1963; zie: Smulders, P., 1995: 46) is de oorsprong (tijd en plaats) van een woord doorgaans onbekend.

Een bijkomend probleem is dat de ideale woordenboekaanpak alleen mogelijk is door voortdurend onderzoek. Dat onderzoek kan op verschillende manieren gebeuren. Om het reële taalgebruik te kunnen vaststellen, is het nodig corpora aan te leggen van geschreven en gesproken Nederlands, ze up to date te houden en ze dan telkens te raadplegen. Op basis van de gegevens in de corpora kan een lexicograaf besluiten een woord al dan niet in een woordenboek op te nemen of een specifieke betekenis al dan niet te vermelden. Ook de juistheid van de labeling van woorden als 'Zuid-Nederlands', 'gewestelijk', 'verouderd', 'schrijftaal', '(in)formeel' enz. kan op die manier gewaarborgd worden.

Strikt genomen is de statistische norm het tegenovergestelde van de autoriteitsnorm. De twee hoeven elkaar niet tegen te spreken, maar bij een discussie tussen een gezaghebbend taalgeleerde en 'de taalgemeenschap' geeft de laatste volgens de statistische norm de doorslag. Als mensen een woord, een uitdrukking of een constructie maar vaak genoeg gebruiken, dan wordt dat vanzelf wel 'goed Nederlands'.

4. Jan Hautekiet van het radioprogramma 'Hallo Hautekiet' zei het woord te zullen gebruiken. Ook Ketnet (een kinder- en jeugdzender op VRT-TV 2) beloofde mee te werken aan de verspreiding, net als de kranten De Morgen en Het Nieuwsblad en het weekblad Humo. In De Standaard (maart 1998) werd het al (ten onrechte?) als substantief (agens) geherinterpreteerd.

Zelfs als men het erover eens is dat de statistische norm doorweegt, dan nog blijven er problemen over. Behoort een woord (of een ander taalfenomeen) tot de standaardtaal als het vaak genoeg gebruikt wordt of als voldoende moedertaalsprekers of -schrijvers het gebruiken? Uit vorig onderzoek (Deygers, 1996) is gebleken dat Vlamingen vaak hun eigen taal afkeuren. Waarom zouden we woorden in onze AN-woordenschat opnemen, als zelfs de gebruikers ze niet als A.N. beschouwen? *Ambras, fretten, hoerenchance* en *motten*⁵ zijn zulke woorden. Meer dan de helft van de Vlamingen die het woord zelf gebruiken in hun A.N., vinden toch dat het geen 'goed Nederlands' is. Een derde van de gebruikers vindt dat van *ambetant, bavetje, brol, colère, kasserol, kiekenkot, klak, perte totale* en *snotvalling*⁶. Bij woorden als deze heeft het dus geen zin ze A.N.-status te geven, hoewel dat louter op basis van de statistische norm zou kunnen.

Iets gelijkaardigs blijkt uit een recentere enquête (Deygers, 1999). Drie Vlamingen op vier beweren het woord *embêteren (ambeteren)*⁷ te gebruiken als ze 'goed A.N.' willen praten of schrijven, maar ruim vier Vlamingen op vijf zeggen dat het geen goed Nederlands is.⁸ Vlamingen keuren relatief vaak hun eigen taalgebruik af.

De kans dat dergelijke woorden in geschreven corpora voorkomen, is zeer klein. De eenvoudigste oplossing zou dus zijn ze het label 'spreektaal' op te plakken.

3.5. De zuiverheidsnorm

'Alles wat niet van huis uit Nederlands is, dient geweerd te worden uit de taal. In de beginjaren van Onze Taal gold de strengste variant van deze norm: men mijde alle woorden en constructies die óók in het Duits voorkomen.' (De Jong & Burger, 1991: 79)

De Jong en Burger dragen hier hetzelfde bezwaar aan als tegen de historische norm: 'hoe ver moet men teruggaan in het verleden? Moeten 'venster' en 'muur' verbannen worden omdat zij van Latijnse oorsprong zijn?'

5. Problemen/moeilijkheden, vreten, heel veel geluk, slaan.

6. Vervelend, slabbetje, rommel, woede, kookpot, kippenhok, pet, total loss, neusverkoudheid.

7. Lastig vallen/plagen.

8. Op het eerste gezicht lijken deze resultaten erg tegenstrijdig, maar ze komen wel in verschillende enquêtes en onderzoeken terug. Het lijkt me een gevolg van de taalonzekerheid van de Vlamingen. Ze geloven van zichzelf niet dat ze 'goed A.N.' kunnen praten en verdenken een groot deel van hun endogene woordenschat. Zelfs – of zeker – woorden die ze ook zelf gebruiken, kennen ze geen A.N.-status toe.

Een sterk doorgedreven zuiverheidsnorm brengt purismen in een taal. Als *reduceren tot* niet mag wegens de Franse oorsprong, dan spreken we over *herleiden tot*. Als een *punaise* te Frans klinkt, gebruiken we *duimspijker*. Deze vormen worden algemeen afgekeurd als purismen, en juist daarom is het vreemd dat zuiverheid door Onze Taal als een doel op zich beschouwd werd. Als we ons echt aan deze norm willen houden, komen we in een Zuid-Afrikaanse toestand terecht. Daar heet een computer een *rekenaar*, een lift een *hysbak* en champagne *vonkelwyn*. Dan spreken we voortaan over een *luchtjuf* en niet langer over een *airhostess*. En die ingreep zal van de Nederlanders een veel grotere aanpassing vragen dan van de Vlamingen, die toch al veel purismen in hun taal kennen en vaak ook zelf gebruiken.⁹

Overigens is men ook in het Afrikaans van die puristische tendens aan het terugkomen. In het tijdperk van de Apartheid hebben 'taalstryders' alles gedaan om het Afrikaans zuiver te houden. Dat had meer met politieke en nationalistische overwegingen te maken dan met de taal zelf. Maar de tijden veranderen en dat heeft vanzelfsprekend ook met de politiek te maken. Met slogans als 'Bevry Afrikaans van sy borsrok' en 'Afrikaans uit die doofpot'¹⁰ wordt ervoor gepleit het Afrikaans op een natuurlijke manier te laten evolueren en niet meer zo krampachtig vreemde woorden te weigeren. De enige plaats waar nog actief aan taalpurisme wordt gedaan, is de school. De Zuid-Afrikaanse situatie lijkt verdacht veel op de glorieperiode van purismen in Vlaanderen, toen elke Vlaming op school door een puristisch bad moest. Enkele 'puristische' Afrikaanse woorden worden intussen in de algemene omgangstaal gebruikt: *smuktassie* voor *vanity case* (*beauty case*), *musieksentrum* voor *hi-fi*, *beeldradio* voor *tv*, *mossienes*¹¹ voor *cubby hole* en een *afslaandak* voor een *cabrioleet*. Andere woorden bestaan alleen in schoolboeken en kunnen we waarschijnlijk vergelijken met Vlaamse purismen als *beeldomroep*

9. Uit onderzoek en ook uit eigen ervaringen blijkt geregeld dat Vlamingen en Nederlanders elkaar ervan 'beschuldigen' veel Franse woorden te gebruiken, zonder het grote aandeel Frans in hun 'eigen' taal te herkennen. Het verschil is dat de Franse woorden in Nederland doorgaans een vrij hoge, 'chique' status hebben, terwijl ze in Vlaanderen juist vooral in de substandaardtaal of in het dialect gebruikt worden. Vooral vroeger werden Franse invloeden in de Vlaamse standaardtaal streng bestreden, maar ook nu is die puristische houding nog geregeld voelbaar. Alleen al door een verschillende politieke voorgeschiedenis keken en kijken Vlamingen en Nederlanders anders tegen het Frans aan.

10. Wilhelm Du Plessis, een Zuid-Afrikaans onderzoeker, bezorgde me deze slogans en ook enkele van de nu volgende voorbeelden.

11. Een *mossie* is een mus, en de samenstelling betekent dus een nest van een mus. Het is een puristische samenstelling om het Engelse *cubby hole*, een 'gezellig plekje', te vermijden. (Basiswoordenboek van Afrikaans)

voor *televisie*, *eenzelveghedskaart* voor *identiteitskaart*, *rolprent* voor *film* of *slachtmaand* voor *november* (voorbeelden uit: Goossens, J., 1975).

Wat de purismen betreft, lijkt Zuid-Afrika op Vlaanderen, maar dan zonder een niet-puristische buur (in casu Nederland). Het is interessant om te bekijken wat in Zuid-Afrika met purismen zal gebeuren. Zullen ze (op enkele na) een stille dood sterven, en zo ja: zal daar evenveel tijd overheen gaan als in Vlaanderen of zullen ze (eventueel als reactie tegen de Apartheid) snel verbannen worden uit het Afrikaans?

Zelfs nu de kracht van purismen in Vlaanderen duidelijk daalt, gaan er nog stemmen op – in Nederland nog wel – om vreemde woorden in de mate van het mogelijke te vermijden. Een voortrekker is P.C. Paardekooper en als ‘vermijdbare leenwoorden’ noemt hij bijvoorbeeld frequent gebruikte woorden als *alternatief*, *deprimeren*, *monoloog* en *regio*. Die zouden dan vervangen moeten worden door *keuzemogelijkheid*, *neerslachtig maken*, *alleenspraak* en *streek*. Dat die vreemde woorden een eigen plaats in het lexicon gekregen hebben en dus geen precies synoniem in het ‘zuiver Nederlands’ hebben, laat hij buiten beschouwing. Een *deadline* plaats je automatisch in andere gebruikssferen dan een *tijdslimiet*, een *donor* is niet gewoon een *gever*, een *escalatie* klinkt ernstiger of gevaarlijker dan een *uitbreiding* en bij een *revelatie* denk je aan mensen in bijvoorbeeld de sportwereld of de showbusiness, wat verloren gaat in het Nederlandse woord *onthulling*. Behalve objectief waarneembare denotaties heeft een woord ook nog een connotatief aspect. Dat is de reden waarom Vlamingen zo hevig reageren als een Vlaams woord ‘gedegradeerd’ wordt tot ‘gewestelijk’ en dat kan ook de reden zijn waarom Nederlandstaligen – uit Noord of Zuid – die vreemde woorden niet meer willen of kunnen missen. In het ene woord voel je meer de inhoud ervan dan in het andere, en dat is alleen subjectief waarneembaar. Iemand die een toneelstuk *subliem* vond, wil dat misschien helemaal niet ‘gewoon’ *schitterend* of *prachtig* noemen.

3.6. De effectnorm

‘Als de lezer niet begrijpt wat er staat, komt de effectnorm in het gedrang. (...) Bij het toepassen van de effectnorm doet zich de volgende moeilijkheid voor: wat voor de een verwarrend is, is het voor de ander niet. Dat heeft te maken met opleiding, voorkennis en andere factoren, die lastiger te voorspellen zijn naarmate het publiek groter en gevarieerder is.’ (De Jong & Burger, 1991: 80)

'Que le message passe' is de boodschap. Normen zijn alleen dan nodig, als ze misverstanden moeten vermijden of verklaren. Het afkeuren of verkiezen van een Vlaamse of Nederlandse variant is alleen van belang als één van de twee onbekend is en er dus misverstanden kunnen ontstaan. Er is niets mis met *zure bommen* ('grote augurken in het zuur'), maar de gemiddelde Vlaming heeft er geen flauw idee van wat dat wel mag betekenen. Net zo goed is er niets in te brengen tegen het Vlaamse *plattekaas*, maar de meeste Nederlanders zien het verband met hun *kwark* niet.

Woorden niet begrijpen is vervelend en kan een gesprek eventueel laten stilvallen, maar gevaarlijker zijn de zogenaamde 'false friends', omdat die tot misverstanden kunnen leiden. Op dergelijke gevaren wordt gelukkig gewezen bij het aanleren van een nieuwe taal. Wie Duits leert, weet dat *faul* niet 'vuil' is maar 'lui'. *Sollen* is niet 'zullen' maar 'moeten', *dürfen* betekent 'mogen' en *mögen* is dan weer 'graag hebben'. Van inter-Nederlandse verschillen zijn we ons veel minder bewust. Als een Vlaming zegt dat er *nog maar* tien mensen zijn, bedoelt hij dat er waarschijnlijk nog wel meer zullen komen. Onder dezelfde boodschap verstaat een Nederlander dat de meesten al weer weg zijn.

Voor een enquête over het Nederlands in Vlaanderen en Nederland (Deygers, 1999) moesten bijna 800 informanten een aantal woorden omschrijven. *Koersen* bleek daarbij behoorlijk gecompliceerd te zijn. Ook de Vlamingen zijn het niet helemaal met elkaar eens. *Koersen* is snel lopen, fietsen, autorijden of nog een andere manier om zich snel voort te bewegen. Soms is het element 'wedstrijd' belangrijk, voor anderen doet dat er niet toe. Maar van de factor snelheid is wel sprake in ruim 96 % van alle definities. Nog geen 30% van alle Nederlandse informanten heeft het over snelheid. Ze interpreteren *koersen* als 'koers richten naar'.

In dezelfde enquête omschrijven de Nederlanders *pinnen* eensgezind als 'geld uit een geldautomaat halen / betalen met een bankkaart'. Hoewel het voor de Nederlanders een heel gewoon woord is, kan bijna 60% van de Vlamingen er geen betekenis voor geven. Van de Vlamingen die het wel kennen, omschrijft ruim 40% het als 'iets vastmaken (met pinnen)' en ongeveer 35% geeft de Nederlandse betekenis.

Toen Koen Wauters in de tweede helft van de jaren '80 in een interview op de Nederlandse televisie zei dat hij al drie jaar met een meisje *vrijde* (hij gebruikte de Vlaamse verleden tijd *vree*), reageerde de presentatrice verbaasd en enigszins gechoqueerd. Zij kende allicht niet de Vlaamse betekenis 'een relatie hebben' en hij wist niet dat

vrijen in Nederland geïnterpreteerd wordt als ‘geslachtsgemeenschap hebben’.

De discussie gaat hier niet over het al dan niet mogen behouden van een eigen woordenschat. Soms zijn er praktische bezwaren die tegen de emotionele opwegen. Als mensen dezelfde taal spreken, verwachten ze ook dat hun woorden begrepen worden zoals ze bedoeld waren. Het is natuurlijk altijd gemakkelijker de betekenis van een woord te achterhalen in een context dan in een woordenlijst, maar zelfs in een gesprek zijn altijd misverstanden mogelijk.

3.7. *De esthetische norm*

‘Taal is meer dan een gebruiksvoorwerp, taal kan ook mooi zijn. De esthetische norm doet een beroep op het gevoel voor het schone. (...) Die diepgaande persoonlijke beroering is tegelijkertijd het voor-naamste bezwaar tegen de esthetische norm: iedere uitspraak over taalschoonheid is subjectief.’ (De Jong & Burger, 1991: 80)

Smaken verschillen en niet iedereen vindt hetzelfde woord mooi of lelijk. Een discussie over de estheticiteit van een taal is even zinloos als de vraag wat de mooiste kleur is, wie de mooiste man of vrouw is of wat het lekkerste gerecht is. Meningën hieromtrent zijn niet objectief verdedigbaar, maar daarom niet minder echt. Wie houdt van harde keelklanken, kiest voor ‘Hollands’ of Deens. Wie de voorkeur geeft aan zangerige talen, zal houden van bijvoorbeeld het Italiaans, het Schots Engels of het Limburgs Nederlands.

Taal is in de eerste plaats een gebruiksvoorwerp, maar willen we de esthetische waarde beoordelen, dan moeten we haar vergelijken met kunst. Net zo min als een schilderij een nut moet hebben om mooi te zijn, heeft een taal daar gebruikssituaties voor nodig. Ook dode talen als Latijn of Middelnederlands hebben hun bewonderaars.

Woorden worden niet alleen ervaren als mooi of lelijk, ze omvatten ook een welomschreven inhoud en passen in een specifieke atmosfeer. Voor wie heel nauwgezet op zoek gaat, bestaan er nauwelijks echte synoniemen. Iemand die zich *ambetant* gedraagt, is niet gewoon *vervelend*. Iets *op punt stellen* is meer dan iets *in orde brengen*. Vlamingen voelen zich persoonlijk aangevallen, als ‘hun’ Nederlands bekritiseerd wordt. Die emotionaliteit maakt discussies zo moeilijk.

De esthetische waarde van een taal hangt nauw samen met de taal als identiteitssymbool. Taalgebruikers houden niet alleen van hun taal omdat ze haar als ‘mooi’ of ‘gezellig’ aanvoelen, maar ook omdat die taal voor hen een identiteitssymbool is.

Außer dem eben besprochenen ästhetischen Wert erhält die Standardsprache einen Wert als Identitätssymbol für die gesamte Bevölkerung, die Nation oder den Staat; es ist ein Symbol, das durch einen Teil der Bevölkerung besser oder in reinerer Form ausgetragen wird als durch andere Teile; auf diese Weise werden die Normen der Standardsprache durch die Bevölkerung als eine reinere und bessere Repräsentation der nationalen oder der Staats-Identität gegenüber dem Ausland angesehen als ihre eigenen regionalen oder sozialen Sprachvarietäten. (Bartsch, R., 1985: 252)

Bartsch interpreteert de esthetische norm als een pleidooi voor de standaardtaal, maar dat hoeft niet altijd zo te zijn. Een dialect wordt algemeen beschouwd als een gezellige variant van de ernstigere standaardtaal. Het is de taal waarin je moppen vertelt of waarin je spontane gevoelens (van woede, van liefde, ...) uitdrukt.

4. WELKE NORM ALS LEIDRAAD ?

In sommige gevallen is de keuze van een norm overbodig, omdat de verschillende normen toch tot eenzelfde oplossing zouden leiden. De bovengenoemde normen hoeven elkaar ook helemaal niet tegen te spreken. De historische norm is perfect verenigbaar met het geloof in taalverandering bij woorden waaraan al lang niets veranderd is. Zoals Van Gestel / Paardekoooper in 1949 de *dienstdoende* burgemeester afkeurde en liet vervangen door een *waarnemend* burgemeester, zo doen Cockx en Penninckx & Buyse dat in respectievelijk 1998 en 1997 nog altijd. *Bijhebben* verbeterde Van Gestel door *bij zich hebben*, Het Groot Woordenboek der Nederlandse Taal van Van Dale en Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek van De Clerck wijzen er ook nu nog op dat *zich* in deze constructie noodzakelijk is. Dergelijke voorbeelden van 'klassiekers' zijn *legio: kerselaar* wordt *kersenboom*, *enregistreren* wordt *registreren*, een *getuigschrift van goed gedrag en zeden* wordt een *bewijs van goed zedelijk gedrag* en *zakencijfer* moet *omzet* worden. Dat was in 1949 voor Van Gestel zo en dat is ook in de jaren '90 nog zo.

In vele gevallen kunnen ook de autoriteitsnorm en de statistische norm naast elkaar bestaan. Uit Deygers (1996) bleek dat Vlamingen woorden als *ambetant*, *ambras*, *bavetje*, *brol*, *colère*, *fretten*, *hoerchance*, *kasserol*, *kiekenkot*, *klak*, *motten*, *perte totale* en *snotvalling* niet als 'goed Nederlands' beschouwen, hoewel ze die toch zelf gebruiken als ze A.N. (proberen te) spreken of schrijven. In dat geval is er geen discussie over de te hanteren norm. Taalgeleerden en niet-

taalkundige taalgebruikers zijn het er met elkaar over eens dat deze woorden niet in de woordenschat van het Algemeen Nederlands thuishoren. Het enige probleem is nu dat die Vlaamse 'leken' de woorden – buiten hun eigen wil om – toch in hun standaardtaal gebruiken. Door de aard van de woorden is het onwaarschijnlijk dat ze vaak in geschreven taal zullen voorkomen. Zoals gezegd is de aparte situatie van deze woorden eenvoudig aan te tonen door hun het label 'spreektaal' mee te geven.

Waar we *tekstschrijver* gebruiken en niet *songwriter*, *nakijken/nagaan* en niet *checken*, *bestanden* en niet *files*, vormt ook de zuiverheidsnorm geen probleem.

Alleen, bij bovenstaande woorden maken we ons geen zorgen om normen. De meeste mensen – Vlamingen zowel als Nederlanders – zijn (of beschouwen zichzelf als) voldoende taalcompetent om hier zelf te kunnen uitmaken wat goed is en wat niet, welk woord in welke situatie thuishoort. Een naslagwerk raadplegen ze alleen als ze twifelen en precies in die twijfelgevallen spreken verschillende normen elkaar nogal eens tegen.

De oplossing is niet eenvoudig en kan afhangen van de situatie of van de soort taal die iemand wil schrijven. In een heel officiële tekst is het raadzaam hoge standaardtaal te gebruiken. Vernieuwende taalvormen of originele vondsten horen daar niet bij, maar daarom kunnen ze wel nog passen in een vlotte, jonge taal.

Van al de opgesomde normen is de effectnorm de belangrijkste, omdat die noodzakelijk is om een goede communicatie te kunnen verzekeren. Het doet er dan niet toe welke uitspraak je de mooiste vindt of welk woord er eerst was, maar met de effectnorm in het achterhoofd beseft de Vlaming dat zijn zuidelijke versie van de taal niet volstaat. Als hij in Amsterdam een Nederlander aanspreekt en in het Engels antwoord krijgt, omdat de Amsterdammer de zuidelijke variant niet als 'zijn' Nederlands herkende, dan weet hij dat de communicatie beter kan. Als diezelfde Vlaming wil dat hij met zijn zuidelijke Nederlands in Nederland terecht kan, dan weet hij dat hij zich op een aantal vlakken moet aanpassen. De gemiddelde Vlaming weet dat onderhand wel, hij moet alleen nog leren om welke aspecten het precies gaat, welke woorden en uitdrukkingen hij beter kan vermijden. Maar in dat proces van elkaar beter leren begrijpen, kunnen ook Nederlanders leren dat niet al hun woorden in Vlaanderen in gebruik of zelfs maar bekend zijn. Vlamingen worden er zelfs in hun eigen land of stad mee geconfronteerd dat ze met hun eigen taal (het Nederlands) niet ver komen. Voor Nederlanders is het vanzelfsprekend dat ze in eigen land genoeg hebben aan hun moedertaal en ze

verwachten dat ook Vlamingen geen problemen zullen hebben met hun taal. Ze spreken tenslotte Nederlands. Dat Vlamingen niet weten wat ze bedoelen met *zure bommen* of met *kortsluiten* ('in een kleine groep snel een beslissing nemen over iets'), daar hadden ze nog niet bij stilgestaan.

De effectnorm houdt niet alleen in dat de letterlijke betekenis van een boodschap begrepen wordt, maar ook dat de tekst de bedoelde sfeer weergeeft. Juridische teksten hoeven geen verjongingskuur te ondergaan, maar als een folder van De Post of een informatiebrochure van stadsdiensten in dezelfde oubollige, archaïsche stijl opgesteld zijn, dan is er iets mis. Wie niet op de hoogte is van de Vlaamse boekentaal, kan denken dat deze mededelingen veel belangrijker zijn dan in feite het geval is. Omgekeerd kan een Vlaming zich beledigd voelen door de familiale toon van een brief uit Nederland en op die manier kan de boodschap verloren gaan.

Als de effectnorm en dus de communicatie gewaarborgd worden, dan pas is het relevant de taal ook aan de andere normen te laten beantwoorden. Een compromis tussen de verschillende normen zou daarbij een oplossing kunnen bieden. Zolang de statistische norm gekoppeld wordt aan wat de statistische meerderheid¹² 'goed Nederlands' vindt, is die doorgaans combineerbaar met de autoriteitsnorm. De voorkeur voor een zuivere taal is geen slecht principe als het niet te streng gehanteerd wordt. Een krampachtig gehanteerde zuiverheidsnorm werkt remmend op de groei van het Nederlands en tenslotte is geen enkele taalkundige in staat de goegemeente een norm of een woord op te dringen.

We kunnen dus besluiten dat we op basis van de communicatiefunctie van taal de voorrang moeten geven aan de effectnorm. Is die in orde, dan kunnen we nagaan in hoeverre we aan de andere normen kunnen voldoen. Zolang dat niet zo is, beschouwen we de overige normen als luxe.

BIBLIOGRAFIE

- Bartsch, R., Sprachnormen: Theorie und Praxis, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1985.
Cockx, P., Taalwijzer (tweede herziene uitgave), Davidsfonds/Clauwaert, Leuven, 1998.

12. Vooral als het gaat om de statistische meerderheid van de 'spraakmakende gemeente' is de kans erg groot dat de uitkomst strookt met die van de autoriteitsnorm.

- Debrabandere, P. (red.), Nederlands van Nu 43 (1995), Themanummer 'Algemeen Nederlands en Vlaamse varianten'.
- De Clerck, W., Nijhoffs Zuidnederlands Woordenboek, Martinus Nijhoff, 's Gravenhage / Antwerpen, 1981.
- De Jong, J. & Burger, P., Onze Taal. Zestig jaar strijd en liefde voor het Nederlands, SDU Uitgeverij, 's Gravenhage, 1991.
- Deygers, K., Het Belgisch Nederlands in de 'Grote Van Dale', Onuitgeg. lic. verhandeling R.U. Gent, 1996.
- Deygers, K., Rapport. Het Nederlands in Vlaanderen en Nederland. Enquête, 1999 (onuitgeg. rapport).
- Geerts, G. & Heestermans, H. (red.), Van Dale Groot Woordenboek der Nederlandse Taal (twaalfde druk), Van Dale Lexicografie, Utrecht/Antwerpen, 1992.
- Goossens, J., Vlaamse Purismen. In: Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde 91 (1975), p.112-132.
- Gouws, R. & Feinauer, I. & Ponelis, F., Basiswoordeboek van Afrikaans, J.L.van Schaik Uitgewers, Pretoria, 1994.
- Haeseryn, W., Normen en Taal (Nederlandse Taalunie: Voorzeten 8), Wolters-Noordhoff Groningen / Wolters Leuven, 1987.
- Haeseryn, W. e.a. (red.), Algemene Nederlandse Spraakkunst, Martinus Nijhoff, Groningen, 1997.
- Paardekooper, P.C., ABN-Gids, Standaard Uitgeverij, Antwerpen/Utrecht, 1972.
- Paardekooper, P.C., ABN-Gids, Standaard Uitgeverij N.V., Antwerpen, 1996.
- Penninckx, W. & Buyse, P., Correct Taalgebruik, UGA, Kortrijk / Heule, 1997.
- Renkema, J., Schrijfwijzer, SDU Uitgevers, Den Haag / Standaard Uitgeverij, Antwerpen, 1995.
- Smulders, P. (red.), 'Als u begrijpt wat ik bedoel.' De taal van Maarten Toonder. Met Bommellexicon, Genootschap Onze Taal, Den Haag, 1995.
- Van Gestel, P., ABN-Gids (bew. naaar Const. H. Peeters, Nederlandse taalgids, woordenboek van Belgicisamen), De Sikkell, Antwerpen, 1949.